
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), Ng 1
s. 97-111
doi: 10.36121/eandrysiak.22.2025.1.097

Ewa Andrysiak
ORCID: 0000-0002-5949-6130
(Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego)

Książki i biblioteki ukraińskie w Kaliszu w okresie międzywojennym

Streszczenie: Statut założonego w 1921 r. Centralnego Komitetu Ukraińskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, reprezentującego politycznych emigrantów zakładał m.in. organizowanie stowarzyszeń, w tym kulturalnych, sportowych, religijnych, tworzenie bibliotek i czytelni. Różne organizacje i instytucje powstawały w obozach ukraińskich emigrantów w Kaliszu (nr 10) i Szczypiornie (nr 5), a następnie Stancji Ukraińskiej w Kaliszu. Artykuł przynosi informacje dotyczące wydawanych i drukowanych w Kaliszu i Szczypiornie edycji (druk zwarty) a także księgozbiorów.

Słowa kluczowe: Kalisz, Ukraińcy, książka ukraińska, biblioteki ukraińskie

Books and Ukrainian press in Kalisz during the interwar period

Annotation: The statute of the Central Ukrainian Committee in the Republic of Poland, founded in 1921 and representing political emigrants, included, among other things, the organization of associations, including cultural, sports and religious ones, as well as the creation of libraries and reading rooms. Various organizations and institutions were established in the Ukrainian emigrant camps in Kalisz (No. 10) and Szczypiorno (No. 5), and later at the Ukrainian Stanica in Kalisz. The article provides information about the editions published and printed in Kalisz and Szczypiorno (books) as well as book collections.

Keywords: Kalisz, Ukrainians, ukrainian books, ukrainian libraries

Wstęp

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej do Kalisza napłynęły grupy emigrantów politycznych, byli to żołnierze Ukraińskiej Republiki Ludowej internowani w obozie w Szczypiornie (dziś dzielnica Kalisza) i w Kaliszu, a od 1924 r. funkcjonujący (razem z rodzinami) w utworzonej Stancji Ukraińskiej. Mimo trudnych warunków w Stancji prowadzono działalność kulturalną, oświatową, społeczną i religijną. Uru-

chomiono szkołę podstawową, następnie gimnazjum, powstawały różne stowarzyszenia i organizacje, działały zespoły artystyczne, rozwijano działalność wydawniczą.

Tematem niniejszego artykułu jest próba zebrania informacji na temat wydawanych i drukowanych w Kaliszu i Szczypiornie edycji oraz informacji o księgozbiorach służących społeczności ukraińskiej. Rozproszone informacje poświęcone temu zagadnieniu znaleźć można w pracach Aleksandra Kolańczuka¹, Ihora Sribniaka², Emiliana Wiszki³, Ewy Andrysiak⁴.

W gromadzeniu materiału wykorzystano z metody bibliograficznej, a dzięki istniejącym spisom, czyli osiemnastu tomom wydanej dotąd *Bibliografii polskiej 1901-1939* i bibliografii *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)* opracowano spis wydanych w Kaliszu i Szczypiornie druków częściowo także z autopsji. W spisie pominięte zostały czasopisma. Trzeba odnotować, że część ukraińskich tytułów obecna jest w literaturze tylko w języku polskim. Do opracowania podjętego tematu wykorzystano także metodę analizy i krytyki piśmiennictwa oraz elementy metody biograficznej.

Potrzeba powstania instytucji książki

Statut powołanej w kwietniu 1921 r. i zalegalizowanej 9 sierpnia tego roku organizacji pn. Centralny Komitet Ukraiński w Rzeczypospolitej Polskiej, której celem było reprezentowanie ukraińskich emigrantów politycznych w Polsce zakładał m.in.:

Organizowanie ukraińskich szkół i internatów, bibliotek, czytelni, warsztatów, spółek i towarzystw, organizację konferencji popularno-naukowych i odczytów, biur prawnych, stowarzyszeń sportowych, przedszkoli i żłobków, szpitali i ambulansów, stowarzyszeń religijnych, jadalni i domów opieki⁵.

Widać zatem, że statut Centralnego Komitetu Ukraińskiego podkreślał potrzebę uruchamiania bibliotek i czytelni. Ale niemal od razu po rozmieszczeniu w obozach⁶ ukraińscy internowani zakładali różne stowarzyszenia kulturalne, czego

¹ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920-1939*. Kalisz – Przemyśl – Lwów, 1995; tenże, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921*. Przemyśl 2003; tenże, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920-1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. K. Walczak i E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 80-101; A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej*. Przemyśl 2019.

² I. Sribniak, *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.)*. Na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów, [w:] *Ukraina i Polska. Drogi relacji między państwami*. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych, Kijów 2019, s. 106-124.

³ E. Wiszka, *Stanica Ukraińska w Kaliszu (1924-1939)*, [w:] *Polska – Ukraina. Osadczuk*, pod red. B. Berdychowskiej i O. Hnatiuk, Lublin, 2007, s. 137-180.

⁴ E. Andrysiak, *Drukarstwo kaliskie okresu międzywojennego w świetle bibliografii druków kaliskich*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 9, 2006, 119-132; też, *Księgozbiory mniejszości narodowych w Kaliszu do 1939 roku*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, pod red. K. Walczaka i E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 124-130.

⁵ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 11.

⁶ Gromadzenie ukraińskich żołnierzy w obozie nr 10 (Kalisz) odbyło się w grudniu 1920 i styczniu 1921 r. Byli to żołnierze 2. Wołyńskiej i 3. Żelaznej Dywizji Strzelców. Jesienią 1921 r. żołnierzami armii

przykład stanowią Tarnów i Kalisz. W Tarnowie założono Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Słoneczny kwiat”⁷ („Soncecwit”) i wydawnictwo pn. Związek Ukraińskiej Państwowości („Sojuz Ukrajins'koi Derżawnosti”). W Kaliszu powstało Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Weselka” („Tęcza”), które zrzeszało dziennikarzy, pisarzy, artystów plastyków (około 50 osób) oraz jego organ prasowy także pod nazwą „Weselka”⁸.

Wydawnictwa i drukarnie

Już w 1921 r. w oddziale Kulturalno-Oświatowym 3. Żelaznej Dywizji Strzeleckiej w Kaliszu ukazały się *Liturgia Iwana Złotoustogo* (*Liturhija Iwana Zolotoustoho*)⁹ czy utwór Eugeniusza Romualda Elsenberga (1881-1920) *Pieszka placówka* (*Pisza zastawa*), którego przekładu z języka polskiego na ukraiński dokonał O. Verchola¹⁰. Kolejny tytuł Elsenberga to *Abetka morza*, wydana już przez wydawnictwo Czornomor, choć w tym przypadku brak roku wydania.

Działające przy dywizjach frontowe drukarnie m.in. przy 3. Żelaznej Dywizji Strzeleckiej, pod koniec 1922 r. wsparło założone w kaliskim obozie wydawnictwo Czornomor, zorganizowane w wyniku działań podjętych przez generała Mikołaja Szapowała przewodniczącego Towarzystwa Pomocy Wychodźcom [Emigrantom] z Ukrainy. W wydawnictwie, ukazało się kilkadziesiąt tytułów książek i broszur obozowych autorów, w tym około 30 tytułów literatury wydawanej na potrzeby zarówno kadry, jak i studentów Ukraińskiego Uniwersytetu Narodowego w Łańcucie-Strzałkowie, były to przede wszystkim przekłady z języka francuskiego¹¹.

Nakłady wydawanych druków wahały się od kilkudziesięciu do kilkuset egzemplarzy. W zaledwie 20-30 egzemplarzach ukazywały się modlitewniki, wiele prac Pawła Szandruka, *Krótką historią 3. Żelaznej Dywizji* (tyt. oryginału: *Korotka istorija 3-oji Żaliznoji Dywiziji*) autorstwa pułkownika Grzegorza Czyżewskiego, zbioru pieśni ludowych, afisze. W nakładach kilkuset egzemplarzy z kolei wychodziły wojskowe podręczniki, wspomnienia, odezwy, programy, zaproszenia czy bilety teatralne¹². Poza nielicznymi wyjątkami, wydawane publikacje ukazywały się w języku ukraińskim.

Na podstawie ustaleń Aleksandra Kolańczuka, Ihora Sribniaka, wydanych dotąd osiemnastu tomów *Bibliografii polskiej 1901-1939* oraz bibliografii *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)*¹³ odnotowano 29 tytułów drukowanych w Kaliszu (Oddział Kulturalno-Oświatowy 3. Żelaznej Dywizji Strzeleckiej, wydawnictwo Czornomor) i Szczypiornie (wydawnictwo Do Świtła – Do Światła).

---

ukraińskiej zasiedlono obóz internowanych w Szczypiornie (Nr 5). Po likwidacji obozu w Kaliszu (1 sierpnia 1924) stworzono Ukraińską Stanicę, decyzję o jej likwidacji podjęto w 1936 r.

⁷ Za A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 27.

⁸ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 27-28.

⁹ Tamże, s. 48.

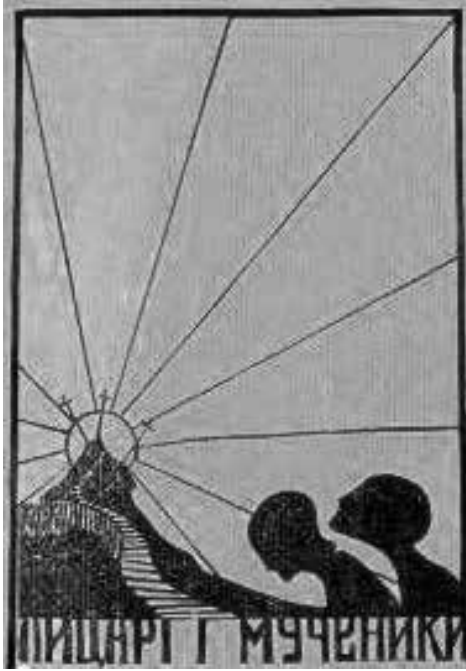
¹⁰ *Bibliografia polska 1901-1939*, t. 7, poz. 54509

¹¹ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 23.

¹² I. Sribniak, *Kalisz – centrum życia...*, s. 116.

¹³ E. Andrysiak, K. Walczak, D. Wańka, *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)*, Kalisz 2003.

I. Zubenko, *Naszi lycari ta muczenyky*, Kalisz 1922.

Źródło: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/zubenko-i-lyczari-j-muchenyky/>

M. Bezruczko, *Siczowi strilci w borot'bi za nezaleznist'*. Kalisz 1932.

Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Przykładem publikacji, która wyszła spod pras drukarni Oddziału Kulturalno-Oświatowego 3. Żelaznej Dywizji są opowiadania historyczne *Nasi rycerze i męczennicy* (tyt. oryginału *Naszi lycari ta muczenyky*) Jana Zubenki nauczyciela w Szkole im. Tarasa Szewczenki w obozie kaliskim, opublikowane w 1922 r. W 1924 r. po opuszczeniu obozu Zubenko osiadł we Lwowie¹⁴.

W latach dwudziestych w wydawnictwie Czornomor wyszły m.in. prace Filipa Zahorujko, Leonida Bileckiego, Aleksandra Dajina¹⁵.

Swoje wspomnienia (tyt. oryginału: *Spohady*) wydał w 1922 r. Filip Zahorujko (1900 Podole – 1935 Kalisz), który po internowaniu przebywał w obozie nr 10 w Kaliszu, a po rozwiązaniu obozu mieszkał w Ukraińskiej Stanicy. Utwory poetyckie i artykuły zamieszczał w obozowych pismach¹⁶.

¹⁴ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 281.

¹⁵ Nazwisko za A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 355.

¹⁶ A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby...*, s. 280-281.

W 1923 r. jako poeta zadebiutował Eugeniusz Małaniuk¹⁷ w wydanym wspólnie z dwoma innymi internowanymi żołnierzami Michałem Selehijem i Michałem Ostrowerchą (ps. M. Osyka) tomikiem wierszy pt. *Ozimina. Almanach trzech* (tyt. oryginału: *Ozymyna. Al'manach tr'och*).

Egzemplarz tomiku wydany na szarym, sztywnym papierze poeta przesłał do recenzji skamandrytom. Przychylna, pierwsza recenzja debiutanckiego tomiku pióra Jarosława Iwaszkiewicza ukazała się w 28 numerze „Skamandra” z 1923 r. Tomik poezji z dedykacją poety: „Do Skamandra z prośbą o recenzję. 26 III 1923. Kalisz” znajduje się w Muzeum Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku, gdzie jest także 9 innych tomików poetyckich Małaniuka z dedykacjami dla Iwaszkiewicza, wydanych przed 1944 r.¹⁸

W kaliskim obozie Małaniuk przygotował do druku jeszcze dwa zbiory swoich wierszy, które ukazały się już w Czechosłowacji, dokąd wyjechał na studia; w 1925 – *Sztylet czy stylos* (tyt. oryginału: *Stilet i stilos. Virši 1923-1924*), w 1926 r. – *Zielnik* (tyt. oryginału: *Herbarij*). Swoje artykuły z kolei publikował w obozowych periodykach¹⁹. Rok 1923 przyniósł także *Myśli o sztuce* (tyt. oryginału: *Dumky pro mystectwo*) autorstwa E. Małaniuka²⁰.

Nakładem autorów z drukarni wydawnictwa Czarnomor wyszły prace Leonida Bileckiego *Historia literatury ukraińskiej dla starszych klas gimnazjów, seminariów nauczycielskich i samokształcenia* (tyt. oryginału: *Istorija ukrajins'koji literatury: dla starszych klasiw himnazij, uczytel's'kich seminariw ta samooswity*. T. 1. Wyp. 1) w 1923 r. oraz lekarza Aleksandra Dajina²¹ *Wojskowo-sanitarne szkice ukraińskiego lekarza* (tyt. oryginału: *Wijskowo-sanitarni naczerky ukrajins'kocho likaria*) w 1926 r.

Wydawnictwo Czarnomor wydało prace *Strzelcy Siczowi w walce o niepodległość* (tyt. oryginału: *Siczowi strilci w borot'bi za nezaleźnist'*) Marka Bezruczki (1932)²² i *Zimo-*

---

¹⁷ E. Małaniuk (1897-1968) – poeta i eseista. W 1916 ukończył Akademię Wojskową w Kijowie, następnie wysłany na wojnę, w 1918 – na własne życzenie – wcielony do armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. W 1920 internowany, najpierw w obozie nr 10 w Kaliszu, następnie w Stolicy Ukraińskiej, w tymże mieście. Na studia wyjechał do Czechosłowacji, po ich ukończeniu wrócił do Polski, osiadł w Warszawie. Przyjaźnił się z J. Iwaszkiewiczem, Julianem Tuwimem, Stanisławem i Jerzym Stempowskiemi. W połowie 1949 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, pracował w biurze inżynierskim w Nowym Jorku; w tym mieście zmarł. – *Jewhen Małaniuk*, [w:] Wikipedia. Wolna encyklopedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Jewhen_Ma%C5%82aniuk> [dostęp: 10 października 2024].

¹⁸ H. Dubyk, *Polskie kontakty literackie Jewhena Małaniuka*, „Pamiętnik Literacki”, 2010, z. 3, s. 78, 80 [dostęp: 10 października 2024].

¹⁹ A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby...*, s. 248-249; H. Dubyk, *Jewhen Małaniuk – ukraiński pisarz obozowy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2018, nr 1(47), s. 9, <<file:///C:/Users/user/Downloads/3154-2763.pdf>> [dostęp: 23 lipca 2024]; A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 182.

²⁰ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 48.

²¹ A. Dajin. (1877-1945 Kalisz) – w Kaliszu był lekarzem w Szpitalu Wojsk URL, od końca 1921 r. w Szczypiornie, gdzie przeniesiono szpital. Był kierownikiem Państwowej Przychodni dla Internowanych Żołnierzy URL w Skalmierzycach, po rozwiązaniu obozu prowadził praktykę lekarską. Działal w wielu organizacjach obozowych, m.in. w Związku Ukraińskich Inwalidów Wojennych. – A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby...*, s. 145.

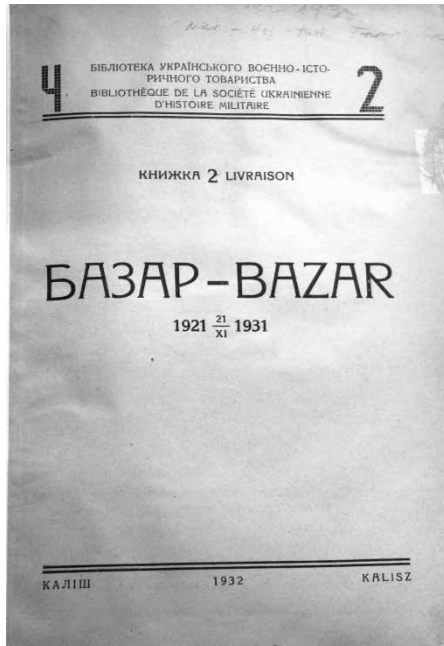
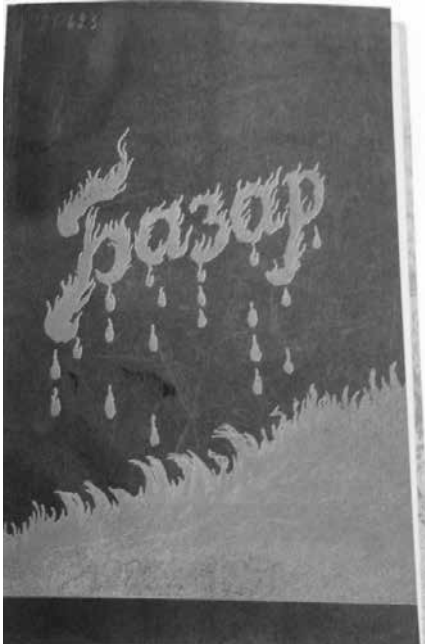
²² Oryginał pracy posiada Biblioteka Narodowa w Warszawie; publikacja dostępna także w bibliotece cyfrowej Polona.

wy pochod (Zymowij pochid 1919–1920 ; 1934) gen. Michała Omelanowycza-Pawlenki, uczestnika tej wyprawy²³.

W roku 1932 drukarnię Czornomor opuściły wspomnienia z wyprawy na Ukrainę oddziałów powstańczych z terenu Polski (БАЗАР – BAZAR 1921–21 XI 1931) zawierające także utwory wierszowane O. Szpilińskiego, Mikołaja Oberkowicza, Eugeniusza Małaniuka, uzupełnione materiałem ilustracyjnym w postaci rysunków, mapek oraz fotografii uczestników drugiej zimowej wyprawy.

Publikacja wyszła jako numer drugi Biblioteki Ukraińskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego. Wspomnienia wydane zostały dla upamiętnienia 10. rocznicy walk Armii Powstańczej z bolszewikami w okolicach wsi Bazar w obwodzie żytomierskim na północy Ukrainy, gdzie 17 listopada 1921 r. miała miejsce bitwa żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej podczas drugiego pochodu zimowego. Druk wyszedł staraniem Komitetu uczczenia pamięci poległych w tej wyprawie.

Базар – Bazar: 1921–21 XI 1931. Kalisz 1932, okładka i karta tytułowa.

Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

Z drukarni Czornomor wyszły także prace, których wydawcą był obóz internowanych nr 10 w Kaliszu. Były to:
- tomik poetycki Walentyna Konopackiego *Pieśni i dźwięki z głębi mojej duszy* (tyt. ory-

²³ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 284.

ginału: *Z dusi mojej piśni i zguiki*, Kalisz 1923), zawierający 23 krótkie utwory pisane w Kaliszu w latach 1921-23.

V. Konopackij, *Z dusi mojej piśni i zguiki*. Kalisz 1923. Znak graficzny drukarni Czornomor

Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie

- Vasyla Koroliv-Starija *Nieczysta siła. Ukraińskie bajki* (tyt. oryginału: *Neczista sila. Ukrajin'ski kazki*. [Kn. 1]) – jako współwydawca figuruje wydawnictwo „Den” w Kijowie
- Oleksego Karmanjuka *Ukraińska emigracja polityczna. Próba historycznego zarysu* (tyt. oryginału: *Ukrajin'ska polityczna emigracja. Sproba jistoricznego narisuji*) – współwydawcą było wydawnictwo Czornomor²⁴.

W roku 1933 drukarnia Czornomor Ukraińskiego Towarzystwa Pomocy Emigrantom z Ukrainy wydała pracę Leona Bykowskiego²⁵ pt. *Księgoznawstwo, bibliogra-*

²⁴ *Bibliografia polska 1901-1939*, t. 14, poz. 104429

²⁵ L. Bykowski (1895-1992) – teoretyk i praktyk nauki o książce, organizator bibliotekarstwa. Od stycznia 1919 do października 1921 (z przerwami) pracował w Ukraińskiej Bibliotece Narodowej. W październiku 1921 przyjechał do Polski, gdzie po kursie dla pracowników bibliotek publicznych w końcu 1922 r. wyjechał do Czechosłowacji. W 1928 wrócił do Polski, 1 października rozpoczął pracę w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, gdzie gromadził zbiory bibliologiczne, kierował wypożyczalnią z ruchomym księgozbiorem, organizował wypożyczalnię. Pełnił funkcję redaktora odpowiedzialnego „Biuletynu Biblioteki Publicznej” wydawanego od 1929 r. (od 1934 „Bibliotekarz”). Był współorganizatorem, wykładowcą i autorem programu kursów organizowanych przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy. Program kursów opublikował w Kaliszu w 1933 r. Był inicjatorem wymiany książek bibliologicznych

fia i bibliotekoznawstwo. Programy (tyt. oryginału: *Knigoznawstwo, bibliografija ta bibliotekoznaustwo. Programi*). Publikacja w nakładzie 500 egzemplarzy, wyszła jako numer drugi Ukraińskiego Towarzystwa Wydawniczego w Warszawie. Jej autora, Krzysztof Migoń – polski bibliolog, uznał za jednego „z najwybitniejszych bibliologów polsko-ukraińskich”²⁶.

W wydawnictwie Czornomor ukazały się także druki, w których brak roku wydania: wspomniana już *Krótką historia 3 Żelaznej dywizji* autorstwa pułkownika Grzegorza Czyżewskiego, *Obrona na rozciągniętym froncie*, *Podstawy naszej polityki*, *Czołgi i ich praktyczne znaczenie w walce pułkownika Pawła Szandruka*, czy *Zasady prowadzenia ognia artyleryjskiego przez baterię*²⁷.

W okresie międzywojennym, w podmiejskim Szczypiornie – dziś dzielnicy Kalisza – ukazały się prace Modesta Lewyckiego (Lewyckiego) *Porównawcza gramatyka języka ukraińskiego* (tyt. oryginału: *Poriwnjujuca gramatika ukrajinskoji mowi*) i *Ukraińska gramatyka dla samouków* (tyt. oryginału: *Ukrajinska gramatika dlja samonawczannia*), obie wydane w 1921 r.²⁸ W kolejnym roku, w nakładzie 250 egzemplarzy, Związek Ukraińskich Studentów – Emigrantów w Polsce wydał tekst Leona Bykowskiego poświęcony bibliotece narodowej Ukrainy (tyt. oryginału: *Nacional'na Biblioteka Ukrajins'koj Derżawi 1918–1921*)²⁹. W tym samym roku (1922) ukazała się *Nasza Ojczyzna – Ukraina. Krótki kurs ukrajoznawstwa dla Ukraińców* (tyt. oryginału: *Nasza Bat'kiwszczyna – Ukrajina. korotkij kurs ukrajinoznawstwa dla kozakiw*)³⁰.

Kilka kolejnych tytułów wyszło w wydawnictwie Do Świtła jako druki nie-datowane; były to: *Derusyfikacja cerkwi prawosławnej na Ukrainie* W. Bidnowa, *Choma Niewierny*, którego autor ukrył się pod pseudonimem Dr-Alt, *Nabożeństwo św. Wasyla Wielkiego* (przekład z jęz. greckiego), *Szukanie prawdy* F. Toma³¹.

Przeгляд ukraińskiej biblioteki elektronicznej Diasporiana, do znanych dotąd druków ukraińskich wydanych w Kaliszu i Szczypiornie pozwolił dopisać kolejne pozycje, są to:

- *Szkoła ukraińskich skautów w obozie internowanych w Szczypiornie w Polsce* (tyt. oryginału: *Szkoła ukrajins'kich płastuniw u tabori internowanych w Szczypirno w Pol'szczi*, (Szczypiorno 1923) wydana przez szkołę taboru w Szczypiornie
- *Statut Ukrajins'koji Spiłky Wojennych Inwałidiv buwsozoi Armiji Ukrajins'kojinarnodnoji Respubliki = Statut Stowarzyszenia p.n. Związek Ukraińskich Inwalidów Wojennych b.*

---

między Kijowem i Warszawą; autorem wielu prac, artykułów, referatów poświęconych książce. – G.M. Lewandowska, *Bykowski Leon*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 3*, pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010, s. 33-36.

²⁶ K. Migoń, *Księgoznawstwo ukraińskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia o Książce” 1, 1970, s. 26.

²⁷ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 23.

²⁸ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni...*, s. 48, 170-171.

²⁹ *Bibliografia polska 1901-1939*. T. 1-18. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1986-2018.

³⁰ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni*, s. 48. W innej pracy Kolańczuk podaje informacje, że autorami książki *Nasza Ojczyzna Ukraina* byli M. Bytynskij, Iwan Łypoweckij, Oleksa Marczenko i Oleksander Kostiučenko. – A. Kolańczuk, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu...*, s. 91.

³¹ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 25.

Armii U.R.L (Kalisz 1928) tłoczony w drukarni wydawnictwa Czornomor; statut wyszedł jako druk dwujęzyczny w języku ukraińskim i polskim - wydany bez datowania (prawdopodobnie w 1926 r.), drukowany w języku polskim *Statut Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim*, tłoczony w drukarni Józefa i Antoniego Radwanów w Kaliszu.

Poza książkami i broszurami w języku ukraińskim wydawane były periodyki. Drukiem, z różną częstotliwością i w różnych okresach czasu, w latach 1921-1939 wychodziło ponad 30 ukraińskich pism, m.in. „Żelazny Strzelec” („Zaliznyi strilec”), wojskowo naukowe czasopismo „Tabor”, czasopismo literacko-artystyczne „Tęcza” („Weselka”), „Za państwowość” („Za derżawnist”). Były to periodyki założone w Kaliszu lub Szczypiornie bądź przeniesione tu z innych obozów i ośrodków³².

Biblioteki

Aleksander Kolańczuk, autor wielu publikacji poświęconych ukraińskim emigrantom, pisał, że istotną rolę wśród różnych form działalności oświatowo-kulturalnej miały biblioteki obozowe tworzone z księgozbiorów poszczególnych dywizji, także z książek, które trafiały do obozów z działających w Polsce różnych organizacji ukraińskich. Zbiory uzupełniały również dary od osób prywatnych. Biblioteka główna obozu w Kaliszu, przy której była czytelnia, już w styczniu 1921 r. liczyła 818 tomów³³.

Dane te weryfikuje Emilian Wiszka pisząc że, po utworzeniu Stancyi Ukraińskiej (1 sierpnia 1924), biblioteka złożona ze zbiorów obozowych w pierwszym roku swojej działalności została uporządkowana i liczyła 500 książek, była to przede wszystkim ukraińska klasyka. Zbiory stale uzupełniano, a swój udział mieli w tym jej czytelnicy, którzy zgłaszali swoje życzenia wpisując je do specjalnego zeszytu³⁴. Poza biblioteką główną poszczególne pododdziały (sotnie) dysponowały niedużymi księgozbiorami liczącymi 100-200 książek³⁵.

Ze zbiorów biblioteki obozowej korzystało codziennie około 300 osób. Poza kilkunastu tytułami pism obozowych czytelnia oferowała tytuły, które do obozu nadsyłało szereg redakcji z terenu Polski i Czechosłowacji. Prenumerowała takie tytuły jak: „Diło” („Czyn”), „Swoboda” („Wolność”), „Swit” („Świat”), „Nasz swit” („Nasz świat”), „Nowyj czas” („Nowy czas”), „Ukraiński hołos” („Głos Ukraiński”), „Rzeczpospolita”, „Goniec Kaliski”, „Bellona”, „Światowid”³⁶.

W czytelni można było też korzystać z kilku tytułów czasopism w języku angielskim, niemieckim i francuskim. Biblioteka Stancyi pod koniec lat 30. należała do największych bibliotek emigracyjnych w Polsce, w roku 1938 posiadała 1550 książek i czasopism. Prenumerowała 10 tytułów pism, m.in. „Tabor”, „Diło”, „Nowy

³² E. Wiszka, *Stanica ukraińska w Kaliszu (1924-1939)*, [w:] *Polska - Ukraina. Osadczuk*, red. B. Berdychowska i O. Hnatiuk. Lublin 2007, s. 154.

³³ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 22.

³⁴ E. Wiszka, *Stanica ukraińska w Kaliszu (1924-1939)...*, s. 153.

³⁵ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 22-23.

³⁶ E. Wiszka, *Stanica ukraińska w Kaliszu (1924-1939)...*, s. 153.

czas", „Kurier Poranny”, „Expres Kaliski”, dla dzieci „Dzwinoczok” („Dzwoneczek”). Otrzymywała też kilka tytułów bezpłatnie: „Swoboda” (Lwów), „Swoboda” („Użhorod”), „Biuletyn Polsko-Ukraiński”³⁷.

Zasady funkcjonowania biblioteki Stanicy określone zostały w „Instrukcji dla biblioteki Ukraińskiej Stanicy przy m. Kaliszu”, liczącej 16 punktów przedstawionych w czterech krótkich częściach³⁸. Według zasad zapisanych w regulaminie biblioteka posiadała własne pomieszczenie, bezpłatnie zaspokajała potrzeby kulturalno-oświatowe wszystkich mieszkańców Stanicy. Podlegała referentowi do spraw kulturalno-oświatowych, który wyznaczał kierownika zarządzającego biblioteką, zatwierdzanego przez władze Stanicy. Instrukcja określała godziny wydawania książek (trzy razy w tygodniu po dwie godziny), okres ich wypożyczenia (7 dni), a także konsekwencje za zniszczenie lub zagubienie książki (zwrot jej wartości). Do zeszytu życzeń, znajdującego się w bibliotece, czytelnicy mogli wpisywać tytuły, które ich zdaniem powinny znaleźć się w zbiorach biblioteki.

Z kolei czasopisma i gazety udostępniano codziennie od godziny 9 do 22 ale tylko na miejscu, zabraniano wynoszenia ich poza pomieszczenie biblioteki, czego pilnował pomocnik bibliotekarza.

Do obowiązków bibliotekarza, który odpowiadał za powierzoną mu bibliotekę, należało rejestrowanie i wypożyczanie książek, przyjmowanie ich zgodnie z katalogiem oraz dbanie, aby wracały do zbiorów w dobrym stanie, a także raz w tygodniu przedstawianie referentowi do spraw kulturalno-oświatowych książki życzeń czytelników³⁹.

Księgozbiorem dysponowało również działające w stancyi Towarzystwo „Zaporoziec”, jego członkami byli uczniowie gimnazjum im. Tarasa Szewczenki. Stowarzyszenie rozwiązane zostało w połowie lipca 1933 r. z powodu wyjazdu z Kalisza większości jego członków oraz planowanym zamknięciem gimnazjum⁴⁰.

Biuro pracy oraz kilka sekcji (prawna, humanitarna, finansowo-gospodarcza, kulturalno-oświatowa) prowadziło założone w Kaliszu w grudniu 1921 r. Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy i ich Rodzinom. W ramach stowarzyszenia odbywały się kursy oficerskie, funkcjonowały szkoła podstawowa i szkoła dla podchorążych, gimnazjum, przedszkole a także biblioteka. W 1922 r. towarzystwo zorganizowało swoje wydawnictwo (Czornomor)⁴¹. W 1931 r. decyzją starosty kaliskiego zostało ono rozwiązane⁴².

Wcześniej, 29 sierpnia 1926 r. Urząd Wojewódzki w Łodzi zatwierdził „Statut Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódz-

³⁷ Tamże, s. 154. – Według innego źródła zbiory biblioteki w 1931 r. liczyły 2740 książek. – A. Kolańczuk *Internowani żołnierze...*, s. 22-23.

³⁸ Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki Łódzki Stowarzyszenia Instrukcja dla biblioteki Ukraińskiej Stanicy pri m. Kališu.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 54-55.

⁴¹ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, s. 49-50.

⁴² A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze...*, s. 54.

kim". Celem stowarzyszenia było m.in. „troszczyć się o zaspokojenie kulturalno-oświatowych potrzeb emigrantów i w tym celu założyć bibliotekę-czytelnię”⁴³.

Stowarzyszenie posiadało niewielki księgozbiór, być może także książki zgromadzone wcześniej przez Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy i ich Rodzynom. Zbiór liczący ok. 200 książek przechowywany był w szafie. Biblioteczka funkcjonowała do rozwiązania stowarzyszenia w 1937 r. O późniejszych losach zbioru brak informacji⁴⁴.

Zakończenie

Lista tytułów książek i broszur wydanych w języku ukraińskim w latach 1921-1939 w Kaliszu i Szczypiornie nie jest zamknięta. Publikowane przez Bibliotekę Narodową tomy *Bibliografii polskiej 1901-1939* mogą przynieść informacje o kolejnych drukach. Wydawane w Kaliszu druki ukraińskie stanowią bez wątpienia interesujący fragment działalności typograficznej związanej z Kaliszem, a funkcjonujące biblioteki i księgozbiory pokazują, że i w trudnych warunkach książka pełni ważną rolę w życiu społeczności.

BIBLIOGRAFIA – REFERENCES

Archival sources:

Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki Łódzki Stowarzyszenia Instrukcja dla biblioteki Ukrainzkoj Stanicy pri m. Kaliszu.

Diasporiana. Elektronna biblioteka Ukrainy

Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona w Warszawie

Studies:

Andrysiak E., *Drukarnstwo kaliskie okresu międzywojennego w świetle bibliografii druków kaliskich*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 9, 2006, s. 119-132.

Andrysiak E., *Księgozbiory mniejszości narodowych w Kaliszu do 1939 roku*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, pod red. K. Walczaka i E. Andrysiaka, Kalisz 2006, s. 124-130.

Andrysiak E., Walczak K., Wańska D., *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945)*, Kalisz 2003. *Bibliografia polska 1901-1939*. T. 1-18. Warszawa 1986-2018.

Dubyk H., *Jewhen Małaniuk – ukraiński pisarz obozowy*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Literaria Polonica” 2018, nr 1(47), s. 7-16, file:///C:/Users/user/Downloads/3154-2763.pdf, [dostęp: 23.07.2024].

Dubyk H., *Polskie kontakty literackie Jewhena Małaniuka*, „Pamiętnik Literacki”, 2010, z. 3, s. 73-99 [dostęp: 10 października 2024].

Jewhen Małaniuk, [w:] Wikipedia. Wolna encyklopedia https://pl.wikipedia.org/wiki/Jewhen_Ma%C5%82aniuk, [dostęp: 10.10.2024].

Kolańczuk A., *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920-1939*. Kalisz – Przemysł – Lwów, 1995

⁴³ Statut Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim, Kalisz [1926], s. 4.

⁴⁴ E. Andrysiak, *Księgozbiory mniejszości...*, s. 126.

Kolańczyk A., *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921*. Przemysł 2003.

Kolańczyk A., *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920-1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, pod red. K. Walczaka i E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 80-101, fot.

Kolańczyk A., *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w Drugiej Rzeczypospolitej*. Przemysł 2019.

Lewandowska Grażyna Małgorzata, *Bykowski Leon*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 3*, pod red. H. Tadeusiewicza. Warszawa 2010, s. 33-36.

Migoń K., *Księgoznawstwo ukraińskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „*Studia o Książce*” [T.] 1, 1970, s. 25-41.

Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatantów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.)*. Na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów, [w:] *Ukraina i Polska. Drogi relacji międzypaństwowych. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, Kijów 2019, s. 106-124.

Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.

Wiszka E., *Stanica Ukraińska w Kaliszu (1924-1939)*, [w:] *Polska – Ukraina. Osadczuk*, pod red. B. Berdychowskiej i O. Hnatiuk, Lublin, 2007, s. 137-180.

Druki ukraińskie:

Sigla bibliotek

Bibl. Publ. m.st. Warszawy – Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy - Biblioteka Główna Woj. Mazowieckiego

BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie

BUW – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

MBP Kalisz – Miejska Biblioteka Publiczna w Kaliszu

MOZK – Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej

Polona – Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona

UJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BAZAR: 1921–21.XI–1931. (Vid. zachodami Komitetu po ušanuvannju pamjati „359” –ti v 10 ričnicju jich mucenic’koi smerti v Bazari). – Kališ 1932 (Druk. „Čornomor” Ukr. T–va Dopomogi Emigrantam z Ukraïni v Kališi). – [2], 168, [2] s. : il., mapy, tab. 1. – Biblioteka Ukrajins’kogo Vojenno–Istoričnogo Tovaristva, č. 2. – Tyt. ros. i pol.

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 2, poz. 9981; XI Aukcja Grafiki i Książek 21 IV 1990, Warszawa

BN, BUW

BEZRUČKO Marko (1883-1944)

Sičovi striľci v borot’bi za deržavnist’. – Kališ : Vidav. „Čornomor”, 1932 (Kališ : Druk. „Čornomor” Ukr. T–va Dopomogi Emigrantam z Ukraïni v Kališi) – 81, [1] s. : err. ; 23 cm

Tyt. polski: Strzelcy Siczowi w walce o niepodległość

Źródło: Druki kaliskie XIX i I połowy XX w.

BN, Polona

BIKOVŠKIJ Lev (1895-1992)

Knigoznawstvo, bibliografija ta bibliotekoznavstvo : programi / Levko Bikovš’kij. – Kališ 1933

(Druk. Ukr. T-va Dopomogi Emigrantam z Ukraïni). – 31, [1] s. ; 24,5x16 cm. – Publikacii Ukraïns'kogo Vidavničogo Tovaristva u Varšavi nr 2. – Bibliogr. – Egz. 500.

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 2, poz. 15202

BN, MBP Kalisz, MOZK

BIKOVŚKIJ Lev

Nacional'na Biblioteka Ukraïns'koi Deržavi 1918–1921. – Ščipiorno : Sojuz Ukraïns'kich Studentiv-Emigrantiv u Polšči, 1922. – 17 s. ; 17,5x12 cm. – Bibliogr. poz. 31. – Egz. 250.

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 2, poz. 15204

BN

BILEC'KIJ Leonid,

Istorija ukraïns'koi literaturi : dlja staršich kljas gimnazij, učitel's'kich seminariv ta dlja samo-osviti. T. 1. Vip. 1. – Kališ : nakl. avtor., 1923 (Druk. Vidav. „Čornomor”). – [4], 38 s. ; 23x15 cm.

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 2, poz. 16338

BN

DAIN Oleksandr (Oleksander) (1877-1945)

Voenno-sanitarni načerki ukraïns'kogo likarjâ. – Kališ : Vidav. „Čornomor”, 1926 (Kališ : Druk. Vidav. „Čornomor” na koszt autora). – VIII, 140 s., [5] k. tabl. : il., err. ; 24 cm

Tyt. ukraïnski: Wojenno-sanitarni načerky ukraïns'koho likaria; wg. A. Kolańczuka: nakł. autora. Tyt. polski: Wojskowo-sanitarne wspomnienia ukraïnskiego lekarza

UJ

EL'SENBERG, Jevgen (Eugeniusz Romuald 1881-1920)

Piša zastava / Jevgen El'senberg ; per. z pol. O. Verchola. – Kališ : Vid-va Kul't.-Osv. 3-oï Zal. Str. Div., 1921. – 21`

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 7, poz. 54509

KARMANJUK Oleksa

Ukraïns'ka politiczna emigracija : sprobâ jistoricznoho narisujii / O. Karmanjuk. – Kališ : Čornomor : Tabor Internovanich N 10, 1924 (Kališ : Druk. V-va). – 41 s., [1] k. tabl. – Alf. ukr.

Bibliografia polska 1901-1939, t. 14, poz. 104429

KONOPAC'KIJ Valentin

Z dusi mojeji pišni ï zguki / Valentin Konopac'kij. – Kališ : Oboz internovanich N° 10, 1923 (Kališ : Drukarnia V-va „Čornomor”). – 24 s. ; 17 cm. .

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 17, 2015, poz. 116366

BN

KOROLÏV-STARIJ Vasil' (1879-1943),

Nečista sila : ukraïns'ki kazki. [Kn. 1]. – Kiïv : Vidav. „Den” ; Kališ : Tabir Internovanich, 1923 (Kališ : Druk. Vid. „Čornomor”). – 104 s. ; 21 cm – Alf. ukr.

Źródło: Bibliografia polska 1901-1939, t. 18, poz. 118844

LEVICKIJ Modest (1866-1932)

Porivniuiuča gramatika ukraïnskojii movi / M. Levickij. – Ščipiorno 1921

Źródło: A. Kolańczuk, Ukraïnsicy emigranci polityczni..., s. 48

LEVICKIJ Modest (1866-1932)

Ukrajinska gramatika dlja samonavčannia / M. Levickij. – Ščipjorno 1921

Źródło: A. Kolańczuk, Ukraińscy emigranci polityczni..., s. 48

LITURGYIA Ivana Zołotoustogo. - Kališ 1921

Źródło: A. Kolańczuk, Ukraińscy emigranci polityczni..., s. 48

MAŁANIUK Jewhen (Eugeniusz).

Dumki pro mistectvo. – Kalisz 1923

Źródło: A. Kolańczuk, Ukraińscy emigranci polityczni..., s. 48

MAŁANIUK Jewhen, Selehij Michajło, Osyka Michajło (pseud.)

Ozymyna : al' manach tr' och. – Kališ 1923

Źródło: Muzeum Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku

Naša Batkivščina – Ukrajina. Korotkij kurs ukrajinoznawstwa dlja kozakiv. – Ščipjorno 1922

Źródło: Kolańczuk, Ukraińscy emigranci polityczni..., s. 48

OMELANOWYCYZ-PAWŁENKO M., gen.

Zimovyj pochid 1919-1920. – Kališ : Vidav. „Čornomor”, 1934

Źródło: A. Kolańczuk: Armia ukraińskiej Republiki Ludowej w Kaliszu, maszyn.

STATUT Towarzystwa Samopomocy Emigrantom z Ukrainy w Województwie Łódzkim. – Kalisz: [b.w., 1926] (drukowano w tłoczni J. i A. Radwanów w Kaliszu). – 15 s.

Źródło: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/statut-towarzystwa-samopomocy-emigrantom-z-ukrainy-w-wojewodztwie-lodzkiem/>

Статут Української Спілки Воєнних Інвалідів Бувшої Армії Української Народної Республіки = Statut Stowarzyszenia p.n. Związek Ukraińskich Inwalidów Wojskowych b. Armii U.R.L. – Kališ : Drukarnia Vidavnictva „Čornomor”, 1928. – 48 s.

Źródło: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/18674-statut-ukrayinskoyi-spilki-voyennih-invalidiv-buvshoyi-armiyi-ukrayinskoyi-narodnoyi-respubliki/>

Szkola Wkrajins'kych Plastuniv u tabori internowanych w Szczypjorno w Pol'szczi. Szczypjorno, 1923. – 54 s.

Школа Вкраїнських Пластунів у таборі інтернованих в Щиппйорно в Польщі. Щиппйорно, 1923

Źródło: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/14735-shkola-vkrajinskih-plastuniv-u-tabori-internovanih-v-shhipyorno-v-polshhi/>

ZAHORUJKO Filip (1900-1935)

Spohady / Pilip Zagorujko. – Kališ : Čornomor, 1922

Tyt, polski: Wspomnienia.

Źródło: A. Kolańczuk, Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921. Przemyśl 2003

ZUBENKO Jan (1888-1940)

Naši licari j mučeniki. Zbirka 1 / Ivan Zubenko. – Kališ : Vid. Kul't.-Osvitn. vidd. 3 zaliznoï

divizii, 1922. [2], 28, [1] s. ; 24 cm

Bibl. Publ. m.st. Warszawy

Źródło: A. Kolańczuk, Ukraińscy emigranci polityczni..., s. 48

Druki niedatowane

(wydane przez wydawnictwa „Czornomor” i „Do Switła”)

BIDNOW W., Derusyfikacja cerkwi prawosławnej na Ukrainie. – Ščypiorno : „Do Switła”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

CZYŻEWSKI Hryhor, płk., Krótka historia 3 Żelaznej dywizji. – Kališ : Vidav. „Čornomor”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

Dr-Alt, Choma Niewierny. – Szczypiorno: „Do Switła”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

EL'SENBERG, Abetka morza. – Kališ : Vidav. „Čornomor”, 192- (Druk. Vidav. „Čornomor”)

Nabożeństwo św. Wasyla Wielkiego, przekład z jęz. greckiego. – Ščypiorno: „Do Switła”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

Obrona na rozciągniętym froncie. – Kališ : Vidav. „Čornomor”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

Podstawy naszej polityki. – Kališ : Vidav. „Čornomor”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

SZANDRUK Pawło, płk., Czołgi i ich praktyczne znaczenie w walce. – Kališ : Vidav. „Čornomor”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

TOM F., Szukanie prawdy. – Ščypiorno: „Do Switła”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

Zasady prowadzenia ognia artyleryjskiego przez baterię. – Kališ : Vidav. „Čornomor”

Źródło: A. Kolańczuk: Internowani żołnierze...

